

ПОСИЛЕННЯ РУСИФІКАЦІЇ ТА МОВНОЇ ПОЛЯРИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У 2014–2016 РР.

Статтю присвячено розгляду неконтрольованих однак закономірних процесів відродження української мови в облцентрах західних областей Центральної України та подальшої русифікації українськомовних мешканців інших великих міст України.

Ключові слова: Західна Україна, Центральна Україна, мова повсякденного вжитку, поляризація, русифікація.

Системна бездіяльність умовно україноцентричної влади у 2005–2010 рр. щодо «мовного питання», супроводжувана періодом посилення русифікації українців за режиму В. Януковича — закономірно спричинила руйнівні наслідки та стала одним із наріжних чинників російської агресії проти України 2014 р. й інспірованої Росією війни. Тож іще більш незрозумілим видається збереження владою політики «невтручання» до етнополітичної та мовної сфер у 2014–2016 рр. На думку відомого українського соціолінгвіста Л. Масенко, Україна досі, навіть за умов війни, так і не сформувала належного підходу до мовної політики: «І якщо Латвія сказала чітко «НІ» російській, почала активне відновлення національної мови, Білорусь сказала російській «ТАК» і повністю русифікувалась, то Україна досі говорить «Не знаю» [1].

Така нерішучість, неготовність України впродовж усіх років незалежності запровадити дієві заходи з відродження власної мови лише посилили і внутрішній дисбаланс, вкрай загрозливий для українськомовної спільноти, що традиційно виявляється у двох площинах: *територіальній і функціональній*. Таку поляризацію іще наприкінці 1980-х років виявив відомий український історик О. Субтельний, ведучи мову про наявність як «все ще переважно української» України, так й інтенсивно русифікованих теренів: «З точки зору географії, «зрусифікована Україна» охоплює промисловий Донбас і міста Півдня ... Водночас у таких регіонах, як Правобережжя, частина Лівобережжя та Західна

Україна, що їх завжди залюднювали переважно українці, мова й культура лишаються, особливо на селі, в основному українськими. Лінію між російською й українською культурою та мовою на Україні можна також провести й на іншому рівні. Світ великих міст — політичної, економічної, наукової еліти, світ модерності в цілому — є в основному російським. Світ села — колгоспників, народних звичаїв — переважно український» [4, с. 642].

І хоч із плином часу функціональна обмеженість української мови, через що так переймались Ю. Шевельов, І. Багрянний, українські дисиденти-шістдесятники, все ж відходить у минуле й українська все більше поширюється у раніше малохарактерних для неї середовищах (вища освіта, урбаністична культура, елітарний сектор, сфери ІТ й програмування, розваг, економіки й бізнесу загалом), територіальний чинник набуває усе більшої загрози. Переважно українськомовні регіони стають майже цілковито українськомовними із активним відродженням української у найбільших містах, тим часом як у так званих «російськомовних» регіонах і на Лівобережжі чисельності й пасіонарності українськомовних мешканців сіл і містечок явно не вистачає для зміни мовної ситуації у переважно зросійщених облцентрах і мегаполісах.

Тенденції мовного «розповзання» Заходу і Сходу та прокреслення нових ліній потенційного мовного розмежування вже в Центральній Україні особливо помітні під час ретельного дослідження соціолінгвістичної ситуації у молодіжному середовищі (що відображає дійсну життєздатність мови у майбутньому), а також у найсучасніших сферах комунікації — на Інтернет-ресурсах, зокрема в соціальних мережах, на форумах, пошукових сайтах.

Чи не вперше обсяг русифікації українського сегменту Інтернету й мовні диспропорції окремих регіонів України у контексті Інтернет-пошуку виявила *статистика пошукового сайту Яндекс*, який має адаптовану українськомовну версію своєї сторінки. Зокрема, як у 2010, так і у 2014 рр. на Заході країни подавалося значно більше запитів українською мовою, аніж на Сході. Втім, парадоксально, що за даними Яндекс у жодній з областей України, навіть по Галичині, частка запитів державною мовою у 2010 р. не перевищила 50%. Це може означати зорієнтованість на Яндекс переважно російськомовних або дво-

мовних користувачів (на відміну від українськомовних, що більшою мірою користуються ресурсами Google, загальноукраїнська динаміка така: 2013 р: Google — 52,8%, Яндекс — 38,4%; 2014 р: Google — 59,7%, Яндекс — 34,5%; 2015 р: Google — 65,7%, Яндекс — 32,91%; серпень 2016 р.: Google — 66,3%, Яндекс — 28,2%), а отже, частка запитів українською в Яндекс аж ніяк не тотожна реальній мовній ситуації і її треба розглядати лише для порівняння ситуації між регіонами, а також для відстеження динаміки.

Однак саме регіональні особливості динаміки приросту українськомовних запитів і є показовими. Так, восени 2010 р. на Галичині здійснено 28–33% запитів українською, на Волині — 26–27%, на Закарпатті й Хмельниччині — відповідно 21,5% і 21,9%. Істотно гіршою була ситуація у решті областей Центру — 19% на Вінниччині та Житомирщині і лише 13,3% на Київщині, 12,3% на Миколаївщині-Херсонщині, в решті областей — значно менше [3].

Станом на 2013–2014 рр. ситуація дещо змінилась: кількість запитів українською мовою на Галичині перевищила 40%, а на Волині — 32%, на Вінниччині й Черкащині перевищила 20%. Разом з тим окреслились і терени інтенсивного поширення української мови у пошукових запитах, це вся Західна Україна й Поділля, а також Черкащина, де кількість запитів українською зросло на понад на 5% у кожному з регіонів. У решті центральноукраїнських областей зростання українськомовних запитів було незначним (1–5%), а в двох регіонах із переважно російськомовними облцентрами — на Кіровоградщині й Сумщині, як і на решті теренів Південного Сходу країни — не зроста взагалі або навіть і дещо зменшилась, тобто перебуває у стагнації. Зазначені мапи Яндекс попри всю їхню умовність чітко висвітлили терени, де українська мова уже має потужність для поширення в Інтернет-просторі (Західна Україна, Поділля, Черкащина), а також терени, де такої потужності іще недостатньо.

Прикметно, що дослідження Яндекс на загал збігаються із оцінкою мови провідних регіональних форумів України, розробленою у середині цього досліджуваного періоду, а саме у 2012 р. Згідно з мапою форумів, лише у Волинській, Івано-Франківській, Львівській і Чернівецькій областях цілком домінувала українська як мова форумного

спілкування. Тоді як у Закарпатській і Тернопільській областях простежується українсько-російський паритет, а на Рівненщині й Правобережжі — українська мова лише частково була поширена на форумах за загального домінування російської мови. На Інтернет-форумах областей Південного Сходу, а також Житомирщини у 2012 р. цілковито домінувала російська як мова спілкування у мережі Інтернет.

На початку квітня 2016 р. нами на основі даних масштабного (17–19 тис. респондентів у 22-х облцентрах України та в Северодонецьку і Маріуполі в березні 2015 р. і січні-лютому 2016 р.) опитування Міжнародного республіканського інституту (International Republican Institute) було складено першу детальну соціолінгвістичну мапу обласних центрів України. Мапа висвітлює основну тенденцію щодо стану української мови в обласних центрах, виявленого за даними двох опитувань — а саме збереження русифікації у більшості великих міст і обласних центрів України за винятком хіба що заходу країни і Поділля.

У межах мапи обласні центри було ранжовано в такий спосіб:

5 облцентрів Галичини і Волині — цілковито домінує українська мова і як мова вуличного спілкування, але наявна і російськомовна спільнота на рівні 5–13%, значна частина представників якої є двомовними. Подальша русифікація навряд чи можлива.

Облцентри Закарпаття і Буковини, Поділля (Ужгород, Чернівці, Хмельницький і Вінниця) — явно переважає українська мова, але російськомовні та двомовні містяни становлять 20–30%. На вулиці теж домінує українська мова як розмовна і серед старшого покоління, і серед молоді. Втім, російськомовна група самодостатня і здатна до самовідтворення, русифікація в принципі можлива, але нині в цих містах триває поступальна українізація. Хмельницький долучився до цієї групи років 5 тому, Вінниця –2 роки тому.

«Вісь» Житомир — Київ — (Біла Церква) — Черкаси — Полтава — за опитуваннями, мова домашнього спілкування переважно українська — на рівні 50–70%, але співвідношення української та російської мов у вуличному вжитку здебільшого паритетне, а серед молоді може складати 45% на 55% на користь російської, мова соціальних мереж підлітків — переважно російська за 35–45% української (за винятком Полтави, де ситуація гірша). Триває певна русифікація молоді, хоча відсо-

ток української поволі зростає. Особливо складна ситуація у Полтаві, де за явної українськомовності міста мало хто з молоді використовує українську в соціальних мережах. Кияни фактично розподіляються на три стійкі групи: українськомовні, російськомовні та двомовні, які доволі самосвідомі — обидва опитування показали однакові цифри.

Чернігів, Суми, Кіровоград — формально в кожному зі згаданих міст до половини населення вдома двомовні і десь 15–25% українськомовні. Містяни ідентифікують себе в основному українськомовними або двомовними, хоч насправді у вуличному спілкуванні надають перевагу російській. Фактично українську в громадській сфері («на вулиці») використовують мало, а в Інтернет-спілкуванні молоді фактично не вживають. Утім, шанси реукраїнізувати ці міста існують.

Херсон і Дніпропетровськ — незначна (10%), проте вочевидь реальна кількість людей вдома є українськомовними і десь 30% зазначили себе як двомовні, 50–60% російськомовні. Наведені цифри і реальна соціолінгвістична ситуація обох цих міст загалом відповідає мовній ситуації Києва станом на початок 2000-х років.

Решта облцентрів і великих міст Південного Сходу — можна припустити, що вживання української мови скорочується навіть у домашньому вжитку, а задекларована 15–25% двомовність є радше маркером ідентичності та спробою видати бажане за дійсне. Така двомовність явно «залишкова», можливо, під «двомовністю» деякі респонденти сприймали той факт, що так чи так вони послуговуються українською мовою у домашньому спілкуванні.

Є всі підстави вважати, що у межах цього опитування «мовне обличчя» великих міст України визначає саме відсоток носіїв української як єдиної мови спілкування (28% у Києві, 58%–62% у Житомирі та Черкасах, 68–74% у Вінниці та Хмельницькому, 87% у Рівному і від 1 до 10% на Південному Сході). Тоді як «двомовність» як перехідний етап до одномовності у громадській сфері («на вулиці»): для більшості мешканців обласних міст Центральної України двомовне спілкування вдома хоч і є дійсністю, проте не поширюється на вуличне спілкування (українську мову фактично приховують), а на Південному Сході ситуація ще більш проблемна — там двомовність є радше залишковим фоном старшого покоління або ж «даниною патріотизму», додатко-

вим маркером ідентичності в умовах проросійських настроїв частини містян і неперервності російської загрози впродовж цих двох років. Видається, що в сім'ях містян облцентрів Південного Сходу українська уже не передається дітям, або ж двомовність у родинах розуміють як певні моменти «зобов'язалівки» — необхідність сприймати і використовувати українську ситуативно з огляду на життя в Україні.

Фактично маємо таку поточну мовну (соціолінгвістичну) ситуацію по обласних центрах і областях України:

— Західна Україна і Поділля — українська мова домінує, російська у найбільших містах виступає саме як мова меншини, українська продовжує утверджуватись попри несприятливу загальноукраїнську мовну ситуацію. Соціолінгвістичний баланс стабільний. Саме тому і цифри в опитуваннях за обидва роки відрізняються не більш як на 5–10% (особливо точними є у Вінниці й Хмельницькому);

— Центральна Україна — мовний баланс нестійкий, мовна самосвідомість мешканців обласних центрів суперечлива, фактично досі триває русифікація містян. Саме тому в таких містах виявлено величезний відсоток «двомовних» — до 50% мешканців, до того ж у цих містах помічено найбільші розбіжності між даними опитувань 2015 і 2016 років, причому не завжди в бік русифікації, що лише додатково засвідчує мовну нестійкість (Житомир, Суми, Чернігів — відмінності між даними у 20%);

— Південний Схід — в усіх облцентрах триває і на загал завершується русифікація українців, в усіх цих містах носії української мови — у значній меншості (1–11%), носіїв обох мов — до 25–30%, але 50–85% — лише російськомовні містяни. Ці дані цілком закономірно також дуже точні і збігаються за 2015–2016 роки, адже мовна ситуація у містах Південного Сходу також фактично стабільна — зросійщення українців входить в останню стадію.

Прикметно, що виявлені регіональні уподобання Інтернет-користувачів, а також дані щодо мови домашнього спілкування в обласних центрах загалом відповідають мовній регіоналізації України за низкою показників Всеукраїнського перепису 2001 р. [3]. А саме, мапа переважання української як розмовної мови в обласних центрах України і мапа основного чи принаймні поширеного вживання української

на провідних Інтернет-форумах України здебільшого відповідають даним національного та мовного складу населення України у 2001 р. Можна простежити, що українська мова домінує в обласних центрах (а отже помітна і в Інтернет-спілкуванні) тих регіонів, де частка росіян у загальній чисельності населення складає до 5%, а частка осіб, що назвали рідною українську мову, становить понад 95%. Тобто до регіонів із цілісним українськомовним середовищем — від сіл аж до найбільших міст-облцентрів — станом на 2016 рік можна зарахувати всі області Західної України, а також Хмельницьку й Вінницьку області і, з певними застереженнями, і Житомирську область.

Решта областей Центру України формують усталене мовне середовище із помітною невідповідністю між переважно українськомовним селом і двомовними, лише частково українськомовними містами, де все ще недостатньо засобів для повноцінного задоволення українськомовними містянами своїх культурних і комунікативних потреб. На противагу цьому інші обласні центри Півночі й Південного Сходу України фактично зберегли традиційний рівень російськомовності до сьогодні.

В умовах стагнації чисельності мешканців обласних центрів Лівобережжя й Південного Сходу при збереженні інтенсивної депопуляції стабільність мовного балансу цих міст означає, що протягом чверті століття незалежності переважна більшість українськомовних вихідців із містечок і сіл Чернігівщини, Сумщини, Полтавщини, областей Півдня-Сходу русифікувалась в облцентрах.

Отже, для постреволюційної України характерною є тенденція, що проявились уже у 2014 р. і впродовж останніх трьох років лиш набула розвитку: відсутність послідовної політики в етнодержавній сфері і, зокрема, щодо нормативного закріплення позитивного захисту української мови та розроблення відповідних організаційно-правових механізмів — полишає соціолінгвістичні процеси на самоплин. В умовах фактичної бездіяльності держави і автохтонна українськомовна, і сформована за радянського періоду російськомовна спільноти починають поляризуватись, посилюючи свій вплив у тих регіонах, де позиції та престиж кожної із відповідних мов є сильнішим. Тож обласні центри Західної України й Поділля стають усе більш українсько-

мовними, а міста Південного Сходу — російськомовними. Досить драматична ситуація і в основних містах Центральної України, для яких характерними є розмитість й двозначність мовної самоідентифікації мешканців, тож вони русифікуються і надалі.

За умов подальшого самоусунення держави від конституційно прописаних завдань із відродження української мови й культури українське суспільство ще більш поляризуватиметься за мовною ознакою, причому конфліктогенність може наростати вже не тільки і не стільки в російськомовному середовищі, а й серед українськомовних містян, які обурюються через зросійщення з огляду на усталену російськомовну інфраструктуру й інформаційно-комунікаційне поле таких центральноукраїнських міст. Задля усунення загрози таких конфліктів, держава повинна гармонізувати мовне середовище українськомовних регіонів і їхніх обласних центрів, а для цього — повинна розробити й послідовно впроваджувати політику щодо всебічного відродження української мови.

Список літератури

1. Масенко Л. (У) мовна (У) країна: Популярне видання / Л. Масенко. — К.: Темпора, 2007. — 88 с.
2. Національний склад населення України за даними переписів населення. — Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/graphic. — Назва з екрана.
3. Поиск в интернете — что и как ищут украинские пользователи. — Режим доступу: https://yandex.ru/company/researches/2010/ya_search_ua_10. — Назва з екрана.
4. Субтельний О. Україна: Історія. / О. Субтельний. — [3-тє вид., перероб. і доп.]. — К.: Либідь, 1993. — 720 с.

О. Kurinniy

THE RISE OF THE RUSSIFICATION AND LINGUISTIC POLARIZATION OF UKRAINIAN SOCIETY IN 2014–2016

The article deals with the non-controlled but expected sociolinguistic processes of both revival of Ukrainian language in the Central-Western Ukraine regional urban centers — and further russification of Ukrainian-speaking dwellers in the rest of the major cities of Ukraine.

Having been permanent for two and a half decades, governmental un-concern about the sociolinguistic situation in Ukraine not only preserved the general controversies of the state language use in its kin-state, but also dramatically deepened the territorial aspect of the linguistic antagonism in Ukraine. After 25 years of development as the only official language in its independent nation-state, Ukrainian has finally overcome its functional weakness enough to be used in literally all spheres of social life, but still «won» the urban society of Ukraine only partially. Despite spreading harmonically in all the West and Podolia cities, Ukrainian language has to struggle with Russian language in Zhytomyr and Cherkasy, still losing the most populated urban centers on the Left Bank of the Dnipro and all the megapolises of the Southern East.

The aim of the article is to explore the general scale and frames of the Ukrainian language revival in the West — in comparison with the russification victory in the Southern East and language clash in the largest regional cities of Central Ukraine. It is empirically proved that former bilingual regional centers of Western Ukraine and Podolia (Khmelnyskyi and Vinnytsia oblast) becoming more and more exclusively Ukrainophonic.

The conclusion of the article is that the progressing split between two areas of different urban cultures in Ukraine is the ongoing problem of its post-revolution society, potentially able to undermine both interethnic peace and nation-building processes in Ukraine. Such peace and national unity are impossible to achieve without appropriate affirmative action policy in favor of state but endangered Ukrainian language.

Keywords: Western Ukraine, Central Ukraine, language of everyday use, polarization, russification.

Матеріал надійшов 16.11.2016